

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 327.001.73

Шергін С.О.

ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ ТА ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття презентує аналітичний огляд актуальних проблем трансформації політичних систем держав пострадянського простору за умов глобалізації в Україні та Росії. Особливу увагу приділено розгляду загальних і особливих характеристик політичних еліт двох країн під впливом глобальних трансформацій. Різноманітність проявів глобалізації ускладнює оцінку її впливу на соціально-політичний розвиток країн світу.

Позитивний або негативний вплив глобалізаційних процесів, зокрема глобальних структур на світовий розвиток, є важливою темою сучасних політичних досліджень. У категоріях політичної науки феномен глобалізації можна визначити як процес створення цілісної глобальної економіки, інституційно-правового оформлення цієї цілісності та прагнення транснаціональних еліт налагодити систему глобального управління. Глобалізація прискорила структурну деформацію політичних еліт і соціальну диференціацію, що спричинило зростання соціально-політичних конфліктів та занепад ліберальної демократії. Незважаючи на певні відмінності у результатах трансформації політичних систем України і Росії, сформовану в цих країнах еліту характеризує соціальна неоднорідність, бюрократизм, олігархічність, корупційність, популізм і залежність від глобальних структур.

***Ключові слова:** глобалізація, глобальні структури, трансформація, політичні системи, політичні еліти, політичний істеблішмент, прекаріат, суспільна модернізація.*

Питання щодо впливу глобалізації на економіку, культуру, демографію, екологію та інші сфери суспільного життя пострадянських країн знайшли доволі широке відображення у науковій літературі. Втім форми та результати дій глобалізації в середині *nation-state* (національної держави) залишаються поза фокусом наукового дискурсу через їх політичну гостроту. Тому актуальним є з'ясування особливостей трансформації політичних еліт України й Росії, а також її соціальні наслідки під впливом чинників глобалізації.

Глобалізаційний контекст

Розмаїття проявів глобалізації створює ефект її універсальності, який деякі політологи пов'язують з «природним і неминучим характером» цього явища. Отже, варто звернутися до інтерпретації сутності глобалізації передусім авторитетними політологами неоконсервативної орієнтації для яких вона перетворилась на неофіційну ідеологію. Наприклад, З. Бжезінський вважав глобалізацію «благотворним» процесом і більшість її проявів характеризує як позитивний вплив на розвиток демократії у світі. З огляду на неоднозначну реакцію міжнародної спільноти щодо «моральної легітимності глобалізації»

політолог зазначає, що «демократизація глобалізації буде тривалим і складним процесом і вимагатиме сильного американського лідерства» [1, с. 187-188, 209]. До такої інтерпретації сутності глобалізації схиляються С. Хантінгтон, Ф. Фукуяма, М. Бергер, Дж. Маклін, Р. Робертсон, Д. Хелд і чимало інших західних політологів, соціологів та економістів. На думку цих вчених, вплив глобалізації на світовий розвиток продовжується і має позитивні наслідки, оскільки надає додаткові можливості для проведення соціально-політичних реформ, зокрема, для здійснення демократизації і суспільної модернізації в найвідсталіших країнах світової периферії. У цьому сенсі країни пострадянського простору не є винятком, позаяк їх економічний стан і якість державного управління можна порівняти з аналогічними показниками слаборозвинених країн Африки, Азії та Латинської Америки.

Задля об'єктивності зазначимо, що у глобалізації є не тільки прибічники, але й критики, серед яких І. Валлерстайн, Дж. Гелбрейт, Дж. Стігліц, Дж. Грей, А. Шипмен, В. Робінсон тощо. Аналізуючи неоднозначні наслідки глобалізації на суспільні системи різних країн і цивілізацій, дослідники зробили висновок про те, що даний процес вичерпав свій позитивний потенціал і знаходиться в стадії глибокої системної кризи. Головна теза цих дослідників – світ вступив у період постглобалізації, який характеризується крахом сучасного капіталізму за умов нинішнього «ресурсного голоду» та міжнародної нестабільності. Зокрема, автор світ-системної теорії і критик капіталізму з позицій неомарксизму І. Валлерстайн зазначав, що правила Вашингтонського консенсусу швидко втрачають свою ефективність внаслідок кризи капіталістичної економіки і настання ери постглобалізму [2]. Його послідовник В. Робінсон у книзі «Теорія глобального капіталізму» сформулював дві контрверсійні тези. По-перше, «золоте» століття капіталізму ще не минуло, але світовий порядок накриє чергова хвиля руйнівних фінансових потрясінь. По-друге, глобалізація, *modus vivendi* якої полягав у подоланні кризи капіталістичної економіки, не розв'язала цієї проблеми. На його думку, вона породила чергову економічну кризу, яка може привести США до занепаду та втрати позицій світового лідера [3].

Складність і багатofакторність впливу глобалізації на світовий розвиток, а також неоднозначну роль у цьому США констатують так звані «глобал-скептики». Прикладом їхніх позицій можуть слугувати висловлювання Дж. Грея про те, що глобалізація є «революційним захопленням США світової економіки, тому сходження на престол ідеології вільного ринку відповідає лише інтересам однієї країни й одного суспільства – американського». На його думку, глобалізація як «помилковий і шкідливий проект творців американської зовнішньої політики може спричинити дестабілізацію не лише окремих країн, але й світової системи в цілому» [4, р. 4, 16].

Стратегія неоліберальної глобалізації, першочергова мета якої полягає в посиленні контролю країн «золотого мільярду» за світовою периферією, породила нові протиріччя та виклики, впоратись з якими країнам Заходу стає

дедалі важче. З цього приводу класичний представник школи «політичного реалізму» З. Бжезінський писав, що «...коли міжнародні угоди вступають у протиріччя з інтересами американської гегемонії і можуть завдати шкоди американському суверенітету, прихильність США глобалізації і мультилатералізму має чіткі межі» [1, с. 194].

Глобальне домінування США спиралось на готовність її правлячих кіл проводити щодо інших країн неоліберальну економічну політику, включно з приватизацією державного сектора, ліквідацією соціальної держави, зниженням заробітної плати задля «конкурентоспроможності», відкриттям кордонів для іноземних товарів і капіталів, скасуванням будь-яких обмежень на фінансові спекуляції. Світовий економічний устрій передбачав гегемонію США не тільки у військово-політичній, але й в технологічній, соціокультурній та інформаційній сферах. Майже всі країни євроатлантичної спільноти мусили орієнтуватися у своєму модернізаційному розвитку на США і задля цього адаптувати свої державні структури та громадські інститути, що склалися протягом їх історичного розвитку, під американські стандарти внутрішньої і зовнішньої політики.

Вплив глобалізації на політичні системи різних держав світу не є однозначним за своїми результатами. Тим більше, політичні системи серед інших соціальних систем найбільш адаптовані до будь-яких внутрішніх і зовнішніх впливів. У цьому сенсі вони є одвічними і такими, що ніколи не зникають, незважаючи на еволюційні зміни світового розвитку. За визначенням американського політолога Д. Істона, політичні системи мають високий рівень виживання і захисту від зовнішніх впливів. Системний аналіз політичного життя засвідчує, що для забезпечення виживання політичні системи мають адекватно реагувати на так звані стреси, не доводячи їх до критичного значення. Виконання цих функцій покладено на владні структури держави, які повинні захищати її інтереси за умов активізації транснаціональних (глобалізаційних) форм міжнародних відносин. У категоріях політичної науки та відповідно до міжнародної практики зміст глобалізації можна визначити як *процес створення цілісної глобальної економіки, інституційно-правового оформлення цієї цілісності та прагнення транснаціональних еліт скористатися її можливостями для налагодження системи глобального управління.*

У зв'язку з цим привертає увагу теза американського соціолога Р. Робертсона щодо прихованої природи глобалізації та перебільшення впливу її економічного фактору. На його думку, справжня природа глобалізації відображена в терміні «глокалізація», яка органічно поєднує глобалізацію та локалізацію. Сутність процесу глобалізації тлумачиться через процес регіоналізації, за допомогою якої політичні еліти намагаються захиститися від «культурного розмивання» своїх держав. Вплив глобалізації на структурні елементи політичних систем – це передусім вплив на політичні еліти держав світової периферії, які не

дотримуються правил гри, що їх нав'язує переможець у «холодній війні» і головний ініціатор глобальних трансформацій – США [5].

Нині поняття «еліта» є дуже популярним і вживаним, але вперше сутність цього соціального явища наприкінці XIX – першій половині XX ст. розкрили класики європейської політичної науки Ж. Сорель, В. Парето, Г. Моска та Р. Міхельс. За визначенням Ж. Сореля, еліта – це «найцінніша, найкраща група людей, що керує суспільством завдяки притаманним їй винятковим якостям» [6, с. 368-369]. За В. Парето, еліта – це «сукупність індивідів, які діють з високими показниками в будь-якій сфері». Він наділяв представників еліти, «правлячий клас», найвищими моральними, інтелектуальними й культурними якостями на відміну від інших верств населення [7, с. 293-295].

Проте, в епоху постмодерну такі характеристики еліти не відповідають реаліям соціального життя і скидаються на науковий анахронізм. Глобалізація внесла значні корективи у попередні уявлення про сутність і призначення політичних еліт. У наш час концептуальний підхід до визначення генези та типології еліт здебільшого відрізняється від класичного. Зміст цієї еволюції полягає в тому, що *глобалізація прискорила структурну деформацію політичних еліт і соціальну диференціацію суспільства, що спричинило високий рівень соціальної конфліктності та призвело до занепаду ідеї та практики ліберальної демократії*. Цьому сприяв безпрецедентно високий рівень фінансового збагачення політичних еліт у глобальному масштабі, а також їхня відмова від традиційних цінностей доби модерну та індустріалізації. Про ці історичні та соціальні зрушення писав сучасний німецький соціолог У. Бек: «Ми є свідками метаморфози суспільства ... під час якої люди звільняються від соціальних форм індустріального суспільства – від поділу на класи і страти, від традиційних сімейних стосунків і відносин між статями, власне так як це відбувалося протягом Реформації, коли вони звільнялись від панування Церкви і переходили до форм життя світського суспільства» [8, с. 104-105].

Згадані соціально-політичні трансформації стали можливими в результаті поступових дій глобалізації, спрямованих на політичну дезінтеграцію і культурну ерозію національних держав. Ідеологічним імперативом сучасної глобалізації виступає ліберальна ідея про «природне відмирання» суспільств у вигляді національної держави. Сформульовані соціальними філософами нового та новітнього часу (Дж. Локком, Т. Гоббсом, І. Кантом, О. Контом, М. Вебером, Ю. Хабермасом, Р. Дарендорфом) концепції щодо раціональної природи демократичних держав як авангардів людства стали ідеологічною платформою стратегії глобалізації.

Критичний підхід до ліберальних теорій і практик державного будівництва в деяких країнах пострадянського простору став можливим у результаті очевидних провалів в економіці та соціальній сфері. Найбільш активно критикують ліберальні проекти розбудови ринкових і соціальних відносин представники російської наукової спільноти, які не беруть участь в

ідеологічному обслуговуванні правлячої еліти. Урядову політику такі вчені кваліфікують як «структуризацію суспільства на аморальній та олігархічній основі». З метою розбудови альтернативних капіталізму проектів державного будівництва та виправлення дефектів світового суспільного устрою вони пропонують переосмислити систему суспільних наук відповідно до принципів «модельно-конструктивного мислення» (МКМ) як «основи раціонального світогляду, методології науки та гносеології». Робиться висновок, що лібералізм як доктрина світового устрою призвела до «колонізації Росії агресивним ісламом і корпоративним Китаєм», а також до неокolonізації світової периферії і світової фінансово-економічної кризи [9, с. 12-13].

Метаморфози пострадянських еліт

Насамперед зазначимо, що країнам пострадянського простору довелось зробити стратегічний вибір відносно форм розбудови суспільних систем з усіма їх складовими елементами: економічною, політичною, партійною системами, політичним режимом. Формально реалізація цієї стратегії почалась після підписання Біловежських угод і створення Співдружності незалежних держав (СНД). Проте деякі з колишніх соціалістичних республік зробили свій вибір щодо політичного самовизначення, а також типу державного устрою раніше інших країн СРСР.

На початковому етапі процес реформування у колишніх республіках СРСР зіткнувся з браком теорії і відсутністю досвіду суспільної модернізації. Західноєвропейський шлях модернізації на основі розбудови плюралістичної демократії, громадянського суспільства, соціального ринкового господарства та рівноправної участі у міжнародних економічних відносинах виявився неефективним на пострадянському просторі. Практично в кожній країні СНД посилювались процеси демодернізації і навіть архаїзації суспільного життя. Результат цього «демократичного транзиту» був далеким від запланованого.

По-перше, замість плюралістичної демократії в багатьох країнах пострадянського простору сформувались політичні системи з авторитарними режимами – «спотворені демократії». По-друге, замість громадянського суспільства відбулась атомізація соціуму з високим ступенем соціальної диференціації. По-третє, замість побудови соціальної ринкової економіки було створено щось на кшталт кланово-периферійного капіталізму з примітивним виробництвом і низьким рівнем інтелектуальної праці. Нарешті, замість нового інтеграційного об'єднання в територіальних межах СНД утворився дезінтеграційний простір, тобто інтеграція без узгодженої економічної політики між її суб'єктами.

Політичні трансформації на пострадянському просторі шляхом емпіричного подолання дефіциту теорії й практики демократизації не могли привести до створення правових держав і громадянського суспільства. Ліквідація попередніх владних структур не призвела до радикальних інституціональних змін – формування політичних систем з демократично обраними парламентами,

масовими партіями, відкритими виборами та самостійними гілками влади. У низці пострадянських держав цей процес, наражаючись на спротив консервативної номенклатури, затягнувся на десятиріччя. Тривалий період циркуляція новостворених еліт, яка забезпечує їхнє політичне виживання та соціальну мобільність, була неможливою через протидію з боку центральної і місцевої влади. Пострадянська влада активно перешкождала створенню «відкритих» еліт та опозиційних політичних партій, яким, за винятком правочентричних та лівоцентричних, не знайшлося місця в нових парламентах та урядах. Представники ліберальної інтелігенції, яким вдалося потрапити до законодавчих органів влади, стали частиною контрольованого бюрократичного апарату. Засилля у владних структурах фактично призначених олігархічними колами чиновників-функціонерів стало нормою політичного життя на пострадянському просторі. Проте відсутність якісного оновлення пострадянських еліт посилило тенденцію щодо їх політичної консервації і професійної деградації. Внаслідок цих трансформацій в межах СНД створились політичні системи з авторитарними режимами, жорстко організованими кадровими партіями та керованими «зверху» громадськими організаціями [10, с. 71-72].

Неоднорідні за своїм соціальним походженням, політичною культурою й поведінкою пострадянські еліти абсолютно не відповідають класичній характеристиці їх як найкращої частини громадянського суспільства. Крім депутатів ліберально-демократичної орієнтації до складу пострадянських парламентів увійшли представники старої партійної номенклатури, олігархічних кланів, радикальних і популістських суспільно-політичних угруповань, а також так звані *парвеню* – малокультурні та неосвічені представники «вулиці». У ціннісному та ідейно-політичному вимірі пострадянські еліти здебільшого є космополітичними, а це означає, що за певних умов вони можуть діяти в інтересах іноземних держав і транснаціональних корпорацій. Національний склад еліт також змінився – представники титульних націй опинились у меншості, поступившись «іногородцям». Наявність у нової еліти подвійного громадянства і паспортів іноземних держав стало правилом, а не винятком. *Отже, такі риси як соціальна і національна неоднорідність, бюрократизм, олігархічність, космополітизм, корупційність і популізм політичного істеблішменту пострадянських держав стали його інтегральною характеристикою.*

Відомо, що формування національних еліт «нового типу» почалось ще за часів «перебудови». Особливість цього процесу полягала в тому, що політична еліта «старого» типу (партійно-радянська номенклатура) у вищих ешелонах влади колишнього СРСР ініціювала трансформацію політичної системи в країнах СНД. Подальша траєкторія еволюції політичних систем в більшості країн пострадянського простору вже не визначалась ідеологічними факторами і цілком спиралась на владні та фінансово-бізнесові інтереси політичних еліт.

Негативний результат цих трансформацій полягає в тому, що новостворені політичні системи пострадянських країн не відповідають критеріям *демократичного мінімуму*, сутність якого сформулював видатний соціолог Р. Дарендорф. Він зазначав, що до його створення ведуть два процеси – «один представляє введення думок і інтересів народу в політичну систему, інший – контроль за правителями та їхньою адміністрацією». У цьому контексті важливе значення має теза, що «коли блокується або демократичне висунення, або демократичний контроль, за цим настає конституційна криза» [11, с. 82].

Активну участь у політичній трансформації в Росії та Україні взяли представники ліберально-демократичних кіл – «нові демократи». Вони почали втілювати нав'язані глобалізацією різноманітні моделі демократичного устрою. У результаті політичний спектр партійної системи пострадянських держав істотно змінився. Правляча бюрократія, ініціювавши зростання політичного плюралізму, створила необхідні передумови для розвитку багатопартійності. За короткий період 2011-2017 рр. чисельність партій в Росії зросла з 7 до 74, з яких 6 є парламентськими, тобто, представлені в Державній Думі. В Україні з 352 зареєстрованих на початку 2017 р. партій 6 також представлені в парламенті – Верховній Раді. За своїм походженням більшість з них є продуктом політичного впливу олігархів і діяльності, пов'язаних з ними державних управлінців. Щодо змісту політичних програм цих партій, то в основному вони мають демократичну спрямованість. Водночас, незважаючи на деякі відмінності у підходах до рішення державних завдань, ці програми не відображають безпосередніх цілей та інтересів суспільного розвитку. Зокрема, в Україні програми парламентських партій насамперед зосереджені на цілях утримання влади за умов «демократичного транзиту» та прагнення до європейських цінностей.

Політичним елітам, які сформувались в останній фазі занепаду радянського суспільства, притаманні *консерватизм, конформізм і клановий олігархізм*. Водночас свою пасіонарність і винахідливість вони демонструють тільки для забезпечення свого матеріального добробуту та підтримання власного соціального й адміністративного статусу. *Отже, ліберальна демократія пострадянського зразка є механізмом панування олігархічної еліти, інструментом якої є легітимізовані політичні партії та громадські організації – своєрідний феномен «керованої демократії»*. Першочерговим завданням цих новостворених еліт є завершення політики приватизації та встановлення повного контролю за діяльністю засобів масової інформації.

Завоювання політичної влади пострадянським істеблшментом під прикриттям демократичних процедур сприяло перетворенню держави на приватну власність нового правлячого класу. Відбулось те, про що свого часу писав німецький соціолог М. Вебер у праці «Політика як покликання і професія». Він зазначав, що є два способи зробити з політики свою професію: або жити «для» політики, або жити «за рахунок» політики [7, с. 9-10]. Дійсно,

на початку ХХ ст. діяльність професійного політика, тобто чиновника-бюрократа визначалась служінням державі за певну винагороду. Згодом, внаслідок прискореної економічної глобалізації кордони між служінням державі, власному бізнесу чи транснаціональним корпораціям практично зникли. Феномен транснаціональної держави зумовив появу транснаціонального бізнесу. Політики-бізнесмени пострадянської доби, які зробили свої статки за рахунок приватизації державної власності та майна, фактично монополізували керівництво державою. Результатами цих суспільних трансформацій скористались глобальні структури, які активно долучились до процесу управління пострадянськими країнами з метою використання їхніх ресурсів.

У Росії одним з результатів політики «демократичних» перетворень, яку проводить правлячий режим, стало швидке зростання кількості російських мільйонерів – за даними «World Watch Report», на початку 2017 р. їх нараховувалось понад 182 тис. На іншому боці політично поляризованого й соціально диференційованого російського суспільства знаходяться близько 70% населення, з яких 15% (22 млн.) живе за межею бідності, а 55% перебувають у зоні ризикованої бідності. Таким, за даними Федеральної служби статистики Росії, є соціально-економічний ландшафт величезного територіального простору «суверенної демократії» і «великої руської цивілізації» [12].

Не простежується зростання середнього класу, який можна віднести до «ризикованих» верств російського населення. Натомість загрозливим чинником соціального буття Росії стає *прекариат*, тобто нестабільний, ненадійний та ризикований соціальний прошарок, котрий становить майже 40 млн. російських громадян, які не простежуються в офіційному секторі економіки. Непостійна трудова зайнятість, відсутність можливостей для професійного та кар'єрного зростання, а також мінімального соціального пакету у цієї частини населення реально загрожує соціально-політичній стабільності країни. Небезпека появи нового соціального прошарку, до складу якого належить і творча інтелігенція, посилюється й тим, що позбавлений політичних інтересів цей новий соціальний клас фактично не має політичного вибору і позиціонує себе в дуже широких межах – від політичної індиферентності до політичного екстремізму. Універсальний характер даної тенденції підтверджується фактами з міжнародного життя [13, с. 215-221; 14].

У 2005 р. російські дослідники неконформістської орієнтації (А. Єзерський, М. Леонтєв, В. Найшуль, О. Гурова, І. Лавровський та ін.) опублікували результати соціально-політичного аналізу пострадянської еліти. Проведений аналіз показав, що в процесі трансформації російська інтелігенція, в основному прозахідна і демократична, втратила ці характеристики і перетворилась на «бюджетників». Внаслідок організованої тодішньою владою «дикої» приватизації державного майна і ресурсів та розбудови ринкової економіки політична еліта Росії набула кланово-олігархичного характеру. Щодо

національно-демократичного компоненту реформ, то він поступився ліберально-реформаторському під прикриттям псевдопатріотичних гасел. Отже, пострадянська еліта кваліфікується як «хибна еліта» і як «системна проблема пострадянської Росії» [15, с. 98-102].

У стислому форматі головні висновки авторів дослідження щодо покращення політики реформ, зокрема у сфері функціонування російської еліти, є такими:

- поновлення спадкоємності та посилення поваги до інститутів влади;
- виховання та зміцнення патріотизму національної еліти;
- усунення антагонізму та взаємного паразитування політичної і промислової еліт;
- раціональне, ґрунтоване на фактах, а не на емоціях, визначення стратегічних пріоритетів у зовнішній політиці;
- організація конструктивного спілкування та взаємодії еліт [16, с. 76].

Відомий історик А. Шутов, оцінюючи російську політичну дійсність з національно-державницьких позицій, зазначив, що «Росія досягла граничної межі» у своєму «демократичному» розвитку. Вихід з ситуації, в яку потрапила Росія завдяки її політичному керівництву та олігархічним колам, він вбачає в тому, щоб «усунути як баласт випадкових людей з управлінських структур і сформувати з професіоналів високого класу справжню народну владу, яка має розробити стратегію загальнонаціонального розвитку, що передбачає посилення ролі державного регулювання в ключових сферах життя» [17, с. 472].

Зазначимо, що ці висновки мали рацію тоді, коли російський політичний істеблішмент і суспільство сподівались на можливості президента В. Путіна подолати соціальний хаос і системну корупцію як результат правління свого попередника. Наразі, коли Росія опинилась у політичній ізоляції та під дією міжнародних санкцій, розв'язання цих проблем є надто складним завданням. Спроби керівництва Росії забезпечити піднесення відсталого економіки методами агресивної геополітики також не мали успіху. Натомість така політика призвела до розбалансування економіки та зростання відцентрових тенденцій. Про це свідчать оцінки представників російської академічної еліти щодо перспектив розвитку Росії як єдиної, стабільної і суверенної держави. У своїх дослідженнях ці політологи та експерти зазначають, що сепаратистські настрої регіональної еліти за умов укріплення «владної вертикалі» та перерозподілу владних повноважень на користь федерального центру значно посилились. У периферійних регіонах Росії, зокрема в Татарстані, Башкортостані, Східному Сибіру та на Далекому Сході склались передумови для автономістських проявів і сепаратистських рухів [18, с. 134-142].

Політичні пертурбації в Росії під впливом глобалізаційних процесів знайшли відображення в українських наукових дослідженнях. Вітчизняний історик та політолог В. Ткаченко присвятив аналізу природи та еволюції політичної системи Росії з початку її «демократичного транзиту» низку ґрунтовних досліджень. Вчений вважає, що закономірним результатом цієї еволюції є

режим В. Путіна, якого він кваліфікує як «автократора» і «шовініста пострадянського реваншу». На відміну від попередніх, цей режим не асоціюється з монополією «партія-держава», але сучасна російська політична система залишається архаїчною та аморфною в інституційному вимірі. Майже всі форми політичних інновацій і медійної «демократії» – це лише прагнення путінської бюрократії адаптуватись до модернізаційних трендів за умов віртуальної реальності, у якій перебуває «лідер нації» [19, с. 125-126, 128].

Вищезгадані політичні тенденції та нерозв'язані соціальні проблеми справляють негативний вплив на подальший розвиток не тільки Росії, України чи інших країн пострадянського простору. Деструктивна дія цих тенденцій і проблем позначається на розвитку навіть країн «золотого мільярду», які значно менш страждають від безробіття, занепаду традиційних галузей виробництва, рецесії та інших соціально-економічних негараздів. Варто зазначити, що під впливом глобалізаційних трансформацій опинились самі країни-глобалізатори. Екологічні негаразди, депопуляція та старіння населення, міграційні потоки з країн світової периферії також породжують соціальну напруженість, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти в країнах світового авангарду. Для розв'язання цих проблем керівництво США та розвинених країн ЄС намагається обмежити кількість емігрантів до мінімального рівня та з метою збільшення робочих місць повернути частину промислового виробництва на власну територію, а також переконати своїх громадян у необхідності скорочення соціальних витрат для забезпечення сталого економічного розвитку. Інший шлях – це провокація міжнародних конфліктів і розв'язування гібридних війн за межами власних територій в інтересах мілітаризації економіки та отримання додаткових прибутків.

Українська специфіка

Витоки і формування української політичної еліти мають свої історичні особливості та соціокультурні характеристики. З часів незалежності формування української політичної еліти пройшло кілька етапів, тому її структура частково складалась з партійно-радянської номенклатури, представників і діячів національно-демократичного руху та фінансово-промислових груп, які утворились в 90-х рр. ХХ ст. Фактично Україна на той час не мала повноцінно сформованої еліти, а її більшість не мала реального досвіду державного управління. Тому цілком природно, що питома вага досвідченої політичної еліти в Україні менша, ніж в таких постсоціалістичних країнах, як Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина та Чехія. Вивчаючи питання трансформації політичної системи України, вітчизняні дослідники (В. Андрущенко, В. Горбулін, М. Головатий, В. Гошовська, І. Дзюба, І. Михальченко, В. Карлова, М. Пірен, В. Ткаченко та ін.), зазначали такі найбільші вади української еліти, як політична аморфність, «магічне мислення» і неспроможність до швидких трансформаційних змін.

Наприклад, у своїй статті В. Карлова зазначає, що «за роки незалежності в Україні не була сформована певна аристократія, яка прагнула б стати провідником для суспільного об'єднання та відродження України. І, якщо українська еліта за роки незалежності так і не перетворилася в справді національну, тобто в суб'єкт історичного розвитку України, який здатний не тільки формулювати національно-державницькі пріоритети, але, що є найбільш важливим, їх послідовно відстоювати, то народ із атомізованого людського субстрату за цей час так і не перетворився в субстанцію такого розвитку – громадянське суспільство, яке було б здатним продукувати і висувати своїх кращих представників – еліту» [20].

На думку української дослідниці М. Пірен, причини цього явища полягають в наступному:

- еліта склалася здебільшого з вихідців кланових груп, які бояться втратити владу;
- еліта не відзначається високою активністю, сучасною управлінською та професійною компетентністю;
- розлад механізмів соціального та державного контролю, що має місце в Україні, призвів до поглиблення моральної деградації частини її представників та корумпованості [21].

Очевидно, що зрощення політичного класу з плутократією породило кланово-олігархічну еліту, для якої забезпечення національних інтересів не є головним мотивом діяльності, оскільки її інтереси не мають нічого спільного з потребами національного розвитку. Маючи справу з глобальними структурами, українська еліта використовує їхні ресурси не для розбудови сталої економіки та здійснення суспільної модернізації, а для власного збагачення та політичного піару. Максимізація прибутків стала для правлячого класу України не лише метою, а й життєвою необхідністю.

Неупереджений аналіз соціальної природи та політичної практики пострадянських еліт, зокрема й української, свідчить, що вони неспроможні ефективно протидіяти неоліберальній глобалізації та глобальним структурам, які нав'язують свої правила гри країнам світової периферії. На думку В. Ткаченка, «національна ідентичність українського правлячого класу – не лише продукт самоствердження – вона має бути визнана іншими в контексті міжнародної ідентичності» [13, с. 136].

Український контекст проблем політичних трансформацій під впливом глобалізаційних процесів також має свою специфіку. Вхідження України з часів її незалежності в сферу впливу економічної і політичної глобалізації відбувалось доволі послідовно та прагматично. Владні інститути та ліберально-демократичний політикум мали певні уявлення про основні параметри та функції глобальних структур. Цьому вони значною мірою зобов'язані американським і європейським фахівцям, які допомагали українському керівництву у реформуванні країни. Мабуть тому пострадянський український

уряд цілком позитивно відреагував на пропозиції МВФ, Світового банку і СОТ щодо налагодження взаємної співпраці.

Наразі стає очевидним, що глобальні структури більш зацікавлені в реформуванні суспільної системи в Україні, ніж українська еліта, яка занурилась в системну корупцію та гучні політичні скандали. Призначення на державні посади керівників і радників іноземних громадян для надання допомоги у реформуванні економіки та органів управління України знайшло своє продовження в нинішній період її політичного життя. Водночас відкритим залишається питання – чи це було спричинено простою відсутністю сформованої і компетентної національної еліти, чи іншими, вагомішими причинами?

У суто правовому аспекті практика залучення іноземних громадян для проведення системних реформ не відповідає чинному законодавству та Конституції України і, як засвідчує досвід, є контрпродуктивною. Участь у державному управлінні іноземців автоматично робить їх членами українського політичного істеблїшменту зі всіма можливими наслідками. *Вплив зовнішнього фактору на реалізацію стратегії національного розвитку – це ознака компрадорської сутності правлячого класу суверенної держави, яка допомагає транснаціональному капіталу збільшувати прибутки за рахунок експлуатації ресурсів національних держав.* Водночас результативність зовнішнього управління не підтверджується міжнародною практикою, передусім у слаборозвинених країнах світової периферії. Це засвідчує негативний досвід низки країн Латинської Америки та Азії, які скористались проектами МВФ, Світового банку та інших глобальних структур для проведення суспільної модернізації на засадах неолібералізму.

Вплив країн-носіїв глобалізації на Україну пов'язаний з нелінійними за своєю спрямованістю перехідними процесами, які спричинили низку проблем пошуку нової ідентичності на рівні окремих політичних еліт та суспільства в цілому. Для сучасного українського політикуму проблеми цивілізаційного вибору та національної ідентифікації пов'язані з інтегральним впливом історичної спадщини, політичної кон'юнктури та новими чинниками глобалізації. *Звідси нестійкість зовнішньополітичних орієнтацій серед окремих політичних партій і соціальних груп, а також конфронтація між прихильниками та опонентами євроінтеграційного курсу країни, що була властива «домайданівському» періоду розвитку України.*

За сучасних геополітичних умов Україна у своєму стратегічному виборі вже не коливається між ліберально-нейтралістською і ліберально-інтернаціоналістською моделями державного розвитку та зовнішньої політики. Зазначимо, що перша модель орієнтує державу на позаблоковість, цілісність, стабільність, демократизацію міжнародних відносин і збереження національних властивостей, що не суперечать принципам ліберального світового порядку, який дедалі більше деформується. Разом з елементами консерватизму стосовно

внутрішнього устрою та прилеглих форм міжнародного середовища ця модель характеризується активною зовнішньою політикою, що забезпечує країні належний рівень присутності на міжнародній арені. Друга модель характеризується блоковою орієнтацією зовнішньої політики і прагненням до глибокої міжнародної заангажованості з метою залучення зовнішніх і внутрішніх ресурсів, а також для отримання додаткових важелів впливу на інших міжнародних акторів, зокрема сусідні держави. Вибір цієї моделі уможливорює оптимізацію впливу глобалізації на політичний і соціально-економічний розвиток України.

Місце України в міжнародній економічній системі координат адекватно ілюструють щорічні матеріали Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) про індекс конкурентоспроможності країн світу. Цей показник є важливим інструментом, який використовується політичним керівництвом і лідерами міжнародного бізнесу для здійснення економічної стратегії та проведення інституційних реформ. У 2015 р. Україна посіла 79-е місце серед 140 країн світу, що на три позиції нижче її минулорічного показника. Сусідами України в рейтингу конкурентоспроможності були тоді Гватемала і Таджикистан [22]. У 2017 р. за цим показником Україна посіла 81-е місце серед 137 країн, покращивши свій рейтинг 2016 р. на чотири позиції. Цього разу нашими сусідами стали Бразилія і Буган. Росія у цьому рейтингу зайняла 38-е місце. Оцінюючи показники України, експерти ВЕФ серед інших проблем її розвитку у 2016-2017 рр. зазначили корупцію, інфляцію та політичну нестабільність [23].

Не викликає сумніву те, що розв'язання цих проблем ускладнюється геополітичним протистоянням України і Росії, в якому правлячий клас двох країн бере активну участь. Водночас українське керівництво для захисту державного суверенітету та забезпечення територіальної цілісності покладається насамперед на «м'яку силу» та допомогу світової спільноти. Натомість російський істеблішмент для перемоги в гібридній війні на сході України цілком покладається на військовий потенціал та на свою «п'яту колону». Ставка керівництва Росії на силовий фактор є ідеологічною основою та важливим інструментом її зовнішньої політики, яку вона спрямовує на реалізацію своїх геополітичних інтересів за умов розбудови «Великої Європи». Проте використання принципів «політичного реалізму» та геополітики часів «холодної війни» є історичним анахронізмом, який суперечить нормам міжнародного права та завданням побудови нового світового порядку без використання зброї. За умов українсько-російської гібридної війни зовнішньополітична стратегія України спрямована на активну співпрацю з ЄС та НАТО, що значно компенсує брак її державних ресурсів для адекватної відповіді не тільки на агресію Росії, але й на сукупність викликів, спричинених «новим світовим безладом». Це доводить, що обмежений військовий і економічний потенціал України змушує її керівництво розвивати всебічні відносини з глобальними структурами, зокрема з країнами «Великої сімки» з

метою забезпечення національної безпеки відповідно до задекларованої стратегії євроатлантичної інтеграції.

У висновках до статті необхідно зазначити наступне:

- порівняльний аналіз доводить, що з двох країн масштабніших і глибших трансформаційних змін під впливом глобалізації зазнали державні структури та політика України, водночас допомога з боку глобальних структур підвищує ступінь її політичної, економічної і фінансової залежності;

- Росія, яка знаходиться у конфронтаційних відносинах з глобальними структурами та світовими центрами сили, зазнає менших впливів, але потерпає від серйозних збитків внаслідок економічних і політичних санкцій;

- різний за своїм характером і масштабами вплив глобальних структур на політичні системи України й Росії не робить їх незалежними в політичному та економічному сенсі;

- мінімізацію системної залежності України має забезпечити високий рівень функціональності її державних інститутів, політична відповідальність і професійна компетентність управлінців;

- кількісне зростання бюрократії, з якої формуються політичні еліти пострадянських держав, призводить до зменшення середнього класу, що є згубним для їх подальшого розвитку;

- загальна відмова від першорядності індивідуальних і корпоративних інтересів, створення політичних міфів, ідеалістичного мислення, популізму та політичної риторики сприяє забезпеченню сталого розвитку суспільства;

- імперативним завданням політичного істеблішменту має бути об'єднання та мобілізація суспільства на основі національних інтересів, соціального захисту та безпеки розвитку;

- національна еліта повинна керуватися не прагненням до власного збагачення й жагою влади, а інтересами забезпечення добробуту народу та сталого розвитку держави;

- мегатренди світового розвитку суттєво заважатимуть політичним елітам виконувати функції конструктивного державотворення, оскільки вони є активним учасником девальвації ролі держави щодо реалізації стратегії національного розвитку.

Головне питання полягає в тому, наскільки свідома національна еліта щодо забезпечення своїй державі гідного місця в системі міжнародного устрою, що якісно змінюється під впливом реальних та евентуальних чинників світового розвитку? Водночас процес формування нового світового ладу стає дедалі непередбачуванішим і таким, що ототожнюється з «гібридною реальністю» без гарантій на забезпечення міжнародної стабільності та безпеки [24, с. 569].

Утім, досвід більш ніж 25-ти річної незалежності України та аналогічного періоду управління державою виявив неспроможність політичного істеблішменту бути завжди на рівні ефективного здійснення інституційних і соціально-економічних реформ. Настання часу постглобалізації потребує

використання нових стратегій і парадигм соціально-економічного та міжнародно-політичного розвитку. За цих обставин знову актуалізується питання про здатність політичної еліти самостійно чи за допомогою глобальних структур адаптувати Україну до нових умов і стандартів цивілізованого життя. У цьому сенсі найважливішою є потреба в тому, щоб нинішнє покоління українських громадян не втратило час і сподівання на реалізацію омріяних, але цілком свідомих національних інтересів.

Список використаних джерел та літератури

1. Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
2. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World System // International Sociology. – 2000. – Vol. 15. – No. 2. – P. 249-265.
3. Robinson W. A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in Transitional World. – Baltimore: The Jones Hopkins University Press, 2004. – 224 p.
4. Gray J. False Dawn: The Delusion of Global Capitalism. – N.Y.: New Press, 1998. – 262 p.
5. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Sage, 1992. – 224 p.
6. Сорель Ж. Энциклопедия политической думки. – К.: Дух і літера, 2000. – 472 с.
7. Политология: хрестоматия / Сост. М.А. Василюк, М.С. Вершинин. – М.: Гардарики, 2000. – 843 с.
8. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
9. Мысина В.А., Малиновский Л.Г. Крах или возрождение? Россия и мир глазами науки. – М.: Алгоритм, 2011. – 272 с.
10. Трансформация на постсоциалистическом пространстве / Отв. ред. С.П. Глинкина; сост. И.И. Орлик. – СПб.: Алетейя, 2009. – 352 с.
11. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. – М.: РОССПЭН, 2002. – 288 с.
12. За пять лет число бедных увеличилось на 7 млн. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/economics/2017-06-26/1_7015_bednost.html
13. Ткаченко В. Україна: quo vadis – куди йдемо? – К.: ЛОГОС УКРАЇНА, 2017. – 422 с.
14. Стэндинг Г. Тревога прекариата [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/comments/2014/12/24_a_6358273.shtml
15. Леонтьев М. Внутренний враг. Пораженческая «элита» губит Россию. – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – 224 с.
16. Головатий М. Кому служить наша элита? // Персонал плюс. – 2007. – № 22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.personal.plus.gov.ua>
17. Шутов А.Д. Россия в жерновах истории. – М.: Вече, 2008. – 512 с.
18. Федоров Ю. Россия между фашизмом и распадом. – К.: ТОВ «Бизнеполиграф», 2017. – 144 с.
19. Ткаченко В. Россия: беспутье агрессора. – К.: ЛОГОС УКРАЇНА, 2016. – 432 с.
20. Карлова В. Національна еліта як суб'єкт державного творення: український досвід. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-1-13.pdf>
21. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.universum.lviv.ua/magazines/universum/2000/2elita.html>
22. Конкурентоспособность Украины упала на три позиции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kp.ua/economics/514175-konkurentosposobnost-ukrayny-upala-na-try-pozytsyy>

23. Україна уллучила показателі в мировому рейтингу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ru.tsn.ua/.../ukraina-uluchshila-pokazatel-v-mirovom-reytinge-konkurentosposobnosti -chto-ne-tak-v-gosudarstve-998540.html](https://ru.tsn.ua/.../ukraina-uluchshila-pokazatel-v-mirovom-reytinge-konkurentosposobnosti-chto-ne-tak-v-gosudarstve-998540.html)
24. Горбулін В. Гібридна реальність нового світоустрою: необхідність іншого політичного бачення // Україна дипломатична: Науковий щорічник. – 2017. – Вип. XVIII. – С. 560-571.

Шергин С.А. Политические системы и политические элиты постсоветских государств в условиях глобализации.

Статья представляет аналитическое обозрение актуальных проблем трансформации политических систем государств постсоветского пространства в условиях глобализации в Украине и России. Особое внимание уделяется рассмотрению общих и особенных характеристик политических элит двух стран под влиянием глобальных трансформаций. Разнообразие проявлений глобализации осложняет оценку ее влияния на социально-политическое развитие стран мира.

Позитивное или негативное влияние глобализационных процессов, особенно глобальных структур на мировое развитие, является важной темой современных политических исследований. В категориях политической науки феномен глобализации можно определить как процесс создания целостной глобальной экономики, институционно-правового оформления этой целостности и стремление транснациональных элит наладить систему глобального управления. Глобализация ускорила структурную деформацию политических элит и социальную дифференциацию, что стало причиной роста социально-политических конфликтов и упадка либеральной демократии. Несмотря на некоторые различия в результатах трансформации политических систем Украины и России, сформированную в этих странах элиту характеризует социальная неоднородность, бюрократизм, олигархичность, коррупция, популизм и зависимость от глобальных структур.

Ключевые слова: глобализация, глобальные структуры, трансформация, политические системы, политические элиты, политический истеблишмент, прекариат, общественная модернизация.

Sherhin S. Political Systems and Political Elites of the Post-Soviet States under Globalization.

The article presents an analytical review of actual problems of the post-soviet states political systems within globalization in Ukraine and Russia. Special attention is paid to the consideration of general and particular features of political elites in both countries under impact of global transformations. The variety of globalization's exercises complicates the valuation of its impact on social and state-political development the world over.

Positive or negative influence of globalization processes particularly the global structures on world's development is the main point of the present-day political studies. In terms of political science phenomena of globalization could be determined as a process of creation of integral global economy and institutional legalization of its integrity as well as transnational elite's will to establish the system of global governance. Globalization accelerated the structural deformation of political elites and social differentiation that escalated socio-political conflicts and caused the stagnation of liberal democracy. In spite of some distinctions in results of transformations in Ukraine's and Russia's political systems the political elite that has been formed in these countries is characterized as socially heterogenic, bureaucratic, oligarchic, corruptive, populist and dependent on the global structures.

Keywords: globalization, global structures, transformation, political systems, political elites, political establishment, prekariat, social modernization.